

נומריקון

מסע ביבליוגרפי - גליון כא / חג השבועות תשע"ג

12 שנה בשבי - סיפורו של אברהם פליקמאן

בחודש טבת ת"ש (דצמבר 1939) ניגש בחור ערבי למשרד הרבנות בעיר ביירות וסיפר כי למעשה הוא יהודי שנחטף בילדותו, 12 שנה קודם לכן, בעיר ירושלים, וכי שמו אברהם. את שם משפחתו לא זכר.

כך התפרסמה הידיעה בעיתון "הצופה" מיום 25 בדצמבר 1939:

יהודי שנשבה בין ערבים רוצה לחזור לחורין

למשרד הרבנות בבירות בא צעיר, כבן 18 שנה, בלוויית ערבי אחד מכפר רחוק 50 ק"מ מבירות והודיע כי לפני שתיים-עשרה שנה, בערך בהיותו כבן שש, נשבה בירושלים והביאוהו לאותו כפר. הוא נמול ופרוע. מדבר ערבית כפ"רית. מכיר ה"א"ב" העברי. זוכר ששמו היהודי אברהם (שם המשפחה איננו זוכר כמדומה שהוא אשכנזי), וזוכר, שהשלט של החנות, שבה עבד אביו היה בשם "ליפטון". יש לו שני אחים: האחד גדול ממנו והאחד היה יונק. חנות אביו היתה סמוכה לבית הדואר לצד העיר העתיקה, פניו אדומים ובהירים, שערן צהוב. בכ"פר קוראים לו "היהודי", הוא עובד בחק"לאות ורצונו הכביר לשוב אל חיק הוריו. הורים, קרובים וכל היודע דבר בזה מתבקשים לפנות בהקדם להרבנות הרא"שית לארץ-ישראל. לפי הודעת הרבנות בבירות נשאר הצעיר בינתיים אצל הערבי שלווה אותו, שהוא איש ישר והתעניינותו בזה היא מתוך רגשות אנושיים.

עד מהרה נמצא אביו, ישראל פליקמאן, עובד מחלקת הטלגרף בירושלים, כפי שדיווח עיתון "דבר" (27 בדצמבר 1939):

נמצא אביו של הירושלמי שנשבה לבירות

שהיה אז בן 9 — 10, מן הבית. הוא חשב כי הנער נמצא אצל אמו. האם חשבה, כנראה, שהילד אצל אביו, עברו שנתיים, עד שהודיעו על העלמו של הילד למשטרה, וזו לא יכלה לעשות דבר.

פליקמן מוסר, כי באותן השנים עבד בחנות בסניף חברת פ. ליפטון, ליד בנין הדואר הישן, ברחוב יפו בירושלים וכן נכון כי יש לו עוד שני בנים: האחד גדול מאברם והשני קטן ממנו. מהסוכנות הפנו את מר פליקמן להנהלת הועד הלאומי ולרבנות הראי שית. א. אלמליח מהנהלת הועד הלאומי שלח מיד טלגרמה לרבנות בבירות בבקשה לדאוג לבן האובד. האב יוצא לשם בימים הקרובים, כדי להחזירו אליו.

אתמול הודענו, כי בבירות בא למשרד הרבנות צעיר יהודי והודיע, כי נשבה לפני 12 שנה ועתה יש ברצונו לחזור ליהדות והנה בא אתמול למשרדו. הנהלת הסוכנות בירושלים ישראל פליקמן, יליד פולין, העובד במחלקת הטלגרף של הדואר והודיע, כי כל הסי מנים מעידים כי הנער האובד שנמצא בבירות, בנו הוא. לפי 18 שנה בערך התגרש מאשתו, שעברה לגור ביפו. כעבור ימים אחדים נעלם הילד אברהם,

נוסח כמעט זהה התפרסם באותו יום בעיתון הצופה:

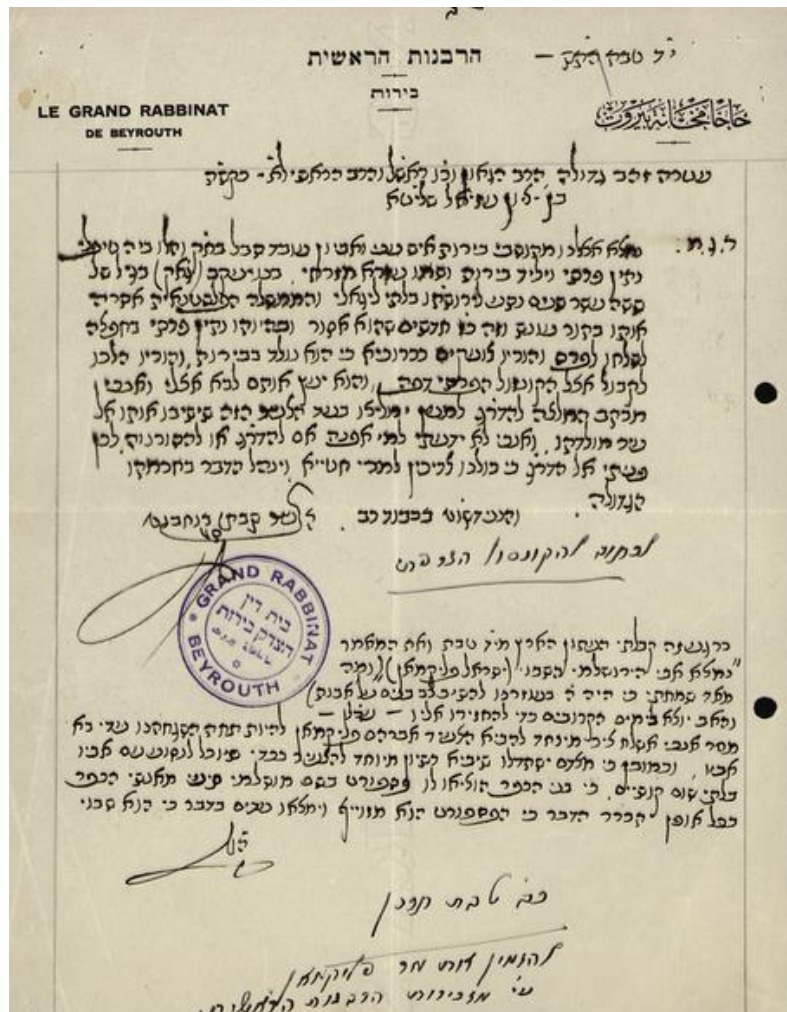
נמצא אביו של הירושלמי שנשבה לבירות

הועלמו של הילד למשטרה וזו כבר לא יכלה לעשות דבר. פליקמן מוסר, שבאותן השנים עבד בחנות בסניף חברת פ. ליפטון, ליד בנין הדואר הישן, ברחוב יפו בירושלים וכן נכון כי יש לו עוד שני בנים: האחד גדול מאברם והשני קטן ממנו. מהסוכנות הפנו את מר פליקמן להנהלת הועד הלאומי ולרבנות הראשית. א. אלמליח מהנהלת הועד הלאומי שלח לרבנות בבירות בבקשה לדאוג לבן האובד. האב יוצא לשם בימים הקרובים כדי להחזירו אליו.

שלשום הודענו, שבבירות בא למשרד הרבנות צעיר יהודי והודיע, שלפני 12 שנה נשבה בירושלים ועתה יש ברצונו לחזור ליהדות. אתמול בא למשרד הנהלת הסוכנות בירושלים, מר ישראל פליקמן, יליד פולין, העובד במחלקת הטלגרף של הדואר, והודיע, שכל הסי מנים מעידים שהנער בבירות בנו הוא. לפני 13 שנה, בערך, התגרש מאשתו, שעברה לגור ביפו. כעבור ימים אחדים נעלם הילד אברהם, שהיה אז בן 9—10, מן הבית. הוא חשב שהנער נמצא אצל אמו והאם השבה, כנראה, שהילד אצל אביו, עברו שנתיים עד שהודיעו על

והנה, בעוד קטעי העיתונות מייצגים נאמנה את נוסח ה"הודעה לעיתונות" שנשלחה כנראה מטעם הסוכנות, נדמנה לנו הצצה קטנה אל "מאחורי הקלעים" ועל תפקיד הרבנים בפרשה, במכתב שהגיע ל"קדם - בית מכירות" לאחרונה.

מדובר במכתב שכתב ר' שבתי בוחבוט, רבה של ביירות, להרב בן ציון חי עוזיאל, "הראשון לציון" והרב הראשי לארץ ישראל באותם ימים.

גוף המכתב, שנכתב ביום שלישי י"ד טבת ת"ש (26 בדצמבר 1939), עוסק בעניינו של יהודי אחר שנמצא במאסר, אך בשולי המכתב הוסיף הרב בוחבוב דברים הנוגעים לפרשת החטיפה של פליקמאן:

ברגע זה קבלתי העתון הארץ מ"ד טבת ואת המאמר "נמצא אבי הירושלמי השבוי (ישראל פליקמאן)" (ומה מאד שמחתי כי היה ה' בעזרנו להשיב לב בנים על אבות) והאב יוצא בימים הקרובים כדי להחזירו אליו - עכ"ל [=עד כאן לשונן] - מחר אנכי אשלח ציר מיוחד להביא הצעיר אברהם פליקמאן להיות תחת השגחתנו עדי בא אביו, וכמובן כי מצדם ישתדלו שיביא רשיון מיוחד להצעיר בכדי שיוכל לנסוע עם אביו בלתי שום קושיים, כי בני הכפר הוציאו לו פספורט בשם מוסלמי סיעי מאנשי הכפר בכל אופן הברר הדבר כי הפספורט הוא מזויף וימצאו עדים בדבר כי הוא שבוי.

ניתן להבחין בכתב ידו של הרב עזיאל שכתב על גבי המכתב: "כ"ב טבת... להזמין את מר פליקמאן ע"י מזכירות הרבנות הראשית".

אברהם אבי

למספר בני ישראל

בימי ספירת העומר נהגו ישראל לציין במכתביהם את מספר הימים לעומר ביום בו נכתב המכתב, על פי רוב בתוספת ראשי התיבות "למב"י" = "למספר בני ישראל". לדוגמה: "יום כ' למב"י".

שיטה מתוחכמת יותר היא לציין את המספר במליצה, למשל: לבחור פסוק שבו מופיע המספר (במפורש או בגימטריה).

ר' דוד מילדולה בספרו 'מועד דוד' (אמשטרדם, ת"ק), מציע אוסף פסוקים כאלה לכל ימות העומר, וכך כותב בפתיחת הרשימה:

נהגו הסופרים כשכותבים איזו אגרת שלומים לאיזה מאוהביהם ומקרוביהם בזמן ספירת העומר, שבמקום רשימת אותו היום שכותב (דרך משל היום כ"ב לחדש ניסן, אייר, או סיון) לכתוב פסוק א' של תורה או של כתובים הרומז מספר של אותו יום מספירת העומר. ודרך משל כשהוא ביום א' לעומר כותבים היום שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד למב"י, וכן על דרך זה מבקשים פסוק לכל יום ויום מהמ"ט יום הנ"ל הרומז מספר ספירת אותו יום וזה נקרא 'עיטור סופרים', לכן כיון שעדיין נשאר מקום פנוי וחלק בדפוס, ראיתי לכתוב כאן הפסוקים הרומזים מספר של כל יום ויום מהמ"ט ימים הנ"ל כדי שלא יחסר בספר הזה כל מיני מגדים שהם פרפראות לחכמה, והא לך לפניה.

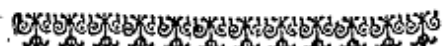
פסוקים לאגרות בימי העומר

נהגו הסופרים כשכותבים איזו אגרת שלומים לאיזה מאוהביהם ומקרוביהם בזמן ספירת העומר, שבמקום רשימת אותו היום שכותב (דרך משל היום כ"ב לחדש ניסן, אייר, או סיון) לכתוב פסוק א' של תורה או של כתובים הרומז מספר של אותו יום מספירת העומר. ודרך משל כשהוא ביום א' לעומר כותבים היום שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד למב"י, וכן על דרך זה מבקשים פסוק לכל יום ויום מהמ"ט יום הנ"ל הרומז מספר ספירת אותו יום וזה נקרא 'עיטור סופרים', לכן כיון שעדיין נשאר מקום פנוי וחלק בדפוס, ראיתי לכתוב כאן הפסוקים הרומזים מספר של כל יום ויום מהמ"ט ימים הנ"ל כדי שלא יחסר בספר הזה כל מיני מגדים שהם פרפראות לחכמה, והא לך לפניה.

יום א' אהבת כבודי בקדש: תהלים פ"ט צ"ג
יום ב' שני אהבת תורת הקדש: שמואל ב' י"ג
יום ג' שרשה קני חנוכה מצה הא': שם כ"ה צ"ב
יום ד' אבא נבחרות ה' אלדש אהבה נדקתן לנך: תהלים ע"א צ"א
יום ה' ברא אלני נתן נביא: שם כ"א ב'
יום ו' בד נבד יחיה: שמואל ב' י"ג
יום ז' גד נדוד יונת: בראשית מ"ט י"ט
יום ח' אהב ה' עמך יונת: תהלים פ"ז ב'
יום ט' באו כשתחיה ונכריה: שם ע"ה ו'
יום י' אבוא ביתך בעולות: שם ס"ו י"ב
יום י"א ובבא תזה לפני ה': שמואל ב' ז' ד'
יום י"ב הבה לנו עזרת ימך: תהלים ק"ח י"ג
יום י"ג הכו לה' בני אלים: שם כ"ט א'
יום י"ד הט לבי ידועתך: שם ק"ה צ"ג
יום ט"ו הודי והודי פעלו: שם ק"א ב'
יום ט"ז אהרה ה' בכל לבי: שם ט"ז ב'
יום יז ובח תורה יסדנני: שם ז' ב'
יום יח ודוא כחמך יונת חתונתו: שם י"ז ג'
יום יט יבאר ויגד נדקתו: שם כ"ג ג'
יום כ' היה לי לנדר מעוז: תהלים ע"א ג'
יום כ"א ואבואה אל תחת אלים: שם כ"א ג'

פסוקים לאגרות בימי העומר

יום א' ואהי תמים עמו: שם יח: כד'
יום ב' ובהו זכתי נקם: שם ד': ז'
יום ג' דודי לי ואני לו: שם ה' צ"ז
יום ד' יהי חסדך עלינו: תהלים ל"ג: כג'
יום ה' יורו שחן גדול: שם ע': נ"ג
יום ו' זכחי חללים רוח נגדתי: שם נ"א: יט'
יום ז' הנירו השמים נקמ: שם נ"ז: ו'
יום ח' ואיבי נתת לי צדק: שם יח: ח"א
יום ט' כי צבא האלוהה: שם כ"ג: כט'
יום י' הטיבה ברונן את ציון: שם ק"א: י'
יום י"ב חביבו אליו נסד: שם ל"ד: ז'
יום י"ג גל עיני ודכיה: שם ק"ט: יח'
יום י"ד ויחי עזרלנח: שם ט"ז: י"א
יום ט"ה אויביו אלגים כושת: שם קל"ג: יח'
יום ט"ו בירך אפקד רוחי: שם ל"א: ו'
יום ט"ז ואל תנלחמי נכר לאח: שם ק"ט: טג'
יום י"ח באהרן חונן לפרנסת: שמואל ב' כ"ג: כ"א
יום י"ט ויבחה זמיתנה: תהלים ק"ח: כג'
יום כ' לי עשה נסוה: שם יח: יד'
יום כ"א ויבחה כד יורעו שחך: תהלים ט"ז: י"א
יום כ"ב בלי עון ירונן ויסגנו: שם נ"ט: ה'
יום כ"ג גדלו לה' אתי: שם ל"ד: ד'
יום כ"ד בלבי צפנתי אחרתך: שם ק"ט: י"א
יום כ"ה טה גדלו מעשיך: שם נ"ג: ז'
יום כ"ו וירוך עינים אלמים: שם ק"ז: ד'
יום כ"ז אליו פי קדשתי: שם ק"ז: י'
יום כ"ח וחל ישראל אל ה': שם ק"ז: ז'
יום כ"ט אנילה ושמחה נחיהך: שם ל"א: ח'
יום מ': תש:

[בשולי הדברים: יתכן ויש כאן זהירות שמא יקדים

את ספירת העומר על ידי כתיבה מפורשת (לפי הפוסקים שסוברים שניתן לספור גם בכתיבה, ראה לדוגמה: שו"ת חתם סופר, חלק ו, סימן יט. ואכמ"ל) ולכן העדיפו לכתוב את המספר במליצה.]

לאל ברוך אני אנעים ברכות - שיר על המשניות וענייני 'תיקון ליל שבועות'

חג השבועות, לפי חכמי הקבלה, הוא זמן "החתונה" בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה¹, ולפיכך נהגו להיות נעורים בלילה וללמוד משתי התורות, "לחבר את האהל להיות אחד"². לפי דעות מסוימות נתייחד מקום מיוחד ללימוד המשנה בליל שימורים זה³.

להלן אפרסם⁴ פיוט שכתב אחד מחכמי תימן, ר' סעדיה אלדמרמרי, המבוסס על שמות מסכתות המשנה. הפיוט נדפס בעבר, אך הבאתיו כאן בנוסח מתוקן, בתוספת הערות. בהמשך נראה שיש לפיוט זה גם קשר מסוים לחג השבועות.

פיוטו הנאה של ר' סעדיה מופיע במספר ניכר של כתבי-יד מתימן. בבית האחרון של השיר כתב: "שמי רמז בראש כל בית לעדות", כשהכוונה לשמו הפרטי הרמז באקרוסטיכון שבראשי הבתים ("לסעדיה"). כינויו על שם מקומו "אלדמרמרי" נזכר בכותרות השיר בכמה מכתבי היד⁵.

כמעט ולא ידועים פרטים על ר' סעדיה, מלבד העובדה המשתמעת מכינויו כי מוצאו, או מקום מושבו, היה בדמרמר (הסמוכה לעיר ד'מאר⁶). גם תקופת חייו איננה ידועה⁷. במקור אחד מוזכר שם אביו: שלמה⁸.

שירו "לאל ברוך אני אנעים ברכות" מבוסס על ששה סדרי משנה ונרמזו בו שמות כל המסכתות. בכמה מכתבי היד מכונה שיר זה "בקשה", וכן נכתב על סגולת השיר, שהקורא כאילו קיים או למד את כל ששים המסכתות:

"בקשה על המשנה למ"ו סעדיה אלדמרמרי זצ"ל וכל האומר אותה כאלו קיים כל הס' מסכתות..."⁹.

בשני מקומות מובאת סגולה זו בשמו של מחבר השיר עצמו:

¹ ראה לדוגמה: ספר **אור זרוע** (פירוש קבלי לתפילה) לר' דוד ב"ר יהודה החסיד (אין קשר למחבר ספר חסידים), מקובל ספרדי בן המאה ה"ג, המיוחס כנכד הרמב"ן. נדפס לאחרונה מכת"י ע"י הרב בן ציון (בנצי) כהן. [ירושלים] תשס"ט (בדבריו תיעוד קדום למנהג הלימוד בליל שבועות). ודברים שכתב בן דורו ר' משה די-ליאון, מובאים אצל: מאיר בר אילן, **תיקון ליל שבועות - התהוות ותקדימים**, בתוך: **מחקרי חג**, ח, הוצאת מכללת ברל תשנ"ז, עמ' 28 ואילך (הדמיון הרב בין שני מקורות אלו מעלה את הסברה כי האחד שאב מהשני, או ששניהם שאבו ממקור שלישי), ומקורות נוספים.

² לשון ר' משה בן מכיר בספרו **סדר היום**, סדר חג השבועות.

³ ראה בהרחבה להלן.

⁴ מאמר זה הנו פרק בנוסח ראשוני מתוך עבודה נרחבת על שירי סימנים ופיוטים על פרשיות התורה וששה סדרי משנה, שאני מתעתד להוציא בקרוב בעז"ה.

⁵ ראו ציטוט כמה מן הכותרות בהמשך.

⁶ הרב יצחק רצאבי, **שם הגדולים לחכמי תימן, רשימות ופרטים על ששים ספרים חדשים מגדולי תימן שנתגלו לאחרונה בכת"י**, בתוך: ספר זכרון **נר יאיר**, בעריכת הרב שלמה מידני, בני ברק תשנ"ו, עמ' קעח.

⁷ ראה להלן בעניין זה (הערה 12).

⁸ רצון הלוי, **שירת ישראל בתימן**, חלק ג, [בני ברק], תשס"ג, עמ' 187.

⁹ כת"י ירושלים - הספרייה הלאומית Ms. Heb 3763°8. (סימנו במכון לתצלומי כת"י עבריים: B-805).

כך מובא בכתב-יד אחד¹⁰:

"בקשה למ"ו סעדיה אלד'מרמרי, וכתב בספרו¹¹ שכל האומרה בשמחה בניגון שיר מובטח לו כאילו עסק בשיתא סדרי משנה וזת"ל [וזכותו תעמוד לנו]..."

וכך היא כותרת השיר בכת"י ירושלים - הספריה הלאומית¹²:

"למ"ו סעדיה דמרמרי יצ"ו¹³ סדר אותה על סדר ששים מסכתות המשנה. וז"ל הקדמתו: כל האומרה ורגיל בה כאלו קרא כל המשנה לפי שכשהאדם מת מן העולם הזה ילך והוא שגורה בפיו והיא מגנת עליו מכל דברים[?] רעים ומכל נזק ויסדר אותה בפיו, על [כן] מה טוב ומה נעים כל האומרה בכל יום, לפי שאמרו חכמי האמת כל מסכתא ומסכתא היא נקראת מטרוניא ומעשה דחגיגה יוכיח¹⁴. מעשה בא' שהיה עוסק במס' חגיגה תמיד וכשמת היתה אשה צועקת עליו בלב מר ושאלו אותה מה שמך ואמרה חגיגה וכיון שקברו אותו הלכה עמו לב"ד הצדק ולמדה עליו זכות (שמעתי). וחתם שמו ע"ה בריש כל סדר וסדר וסימנה לסעדיה זצוק"ל."

לגבי זמן אמירתו, ראינו זה עתה שראוי היה לאמרו "בכל יום". לעומת זאת, בכת"י אחר¹⁵ מכונה השיר: "בקשה נאה לשבת".

השיר עצמו נדפס בספר "שירת ישראל בתימן"¹⁶, אך בבדיקת כתבי היד ראיתי כי שם הובא נוסח לקוי וחסר, ועל כן אביאו כאן בנוסח מתוקן המבוסס על כתבי היד שהיו למראית עיני¹⁷.

¹⁰ הרב יצחק רצאבי, שם, מצטט מכת"י שהיה למראה עיניו.

¹¹ הרב רצאבי מוסיף שם: "ספרו האמור של הרב הנזכר, אינו ידוע לנו".

¹² Ms. Heb. 38°4551 (סימנו במכון לתצלומי כת"י עבריים: B-850). כאן המקום להודות לעובדי הספריה הלאומית והמכון לתצלומי כת"י עבריים, על עזרתם התמידית ואדיבותם הרבה, ועל הרשות לצטט מכתבי-היד שברשותם.

¹³ כאן מוזכר ר' סעדיה בברכת החיים (יצ"ו) ואילו בסוף הקטע בברכת המתים (זצוק"ל), כפי הנראה שאב המעתיק משני מקורות, ויש לדון האם מכך ניתן ללמוד על תקופת חייו.

¹⁴ בדבר מקורות האגדה על מסכת חגיגה שנתגלתה בדמות אשה, ראה אלפא ביתא קדמיתא דשמואל זעירא, מאת ר' שמואל אשכנזי, בעריכת הרב שמואל אברהם תפלינסקי, ירושלים תש"ס, עמ' 311-336, שאסף חמשה עשרה מקורות לאגדה זו. וראה מקור נוסף שהביא הרב יעקב ישראל סטל, בכתב העת האלקטרוני דאצ'ה, גליון 82 (אב תש"ע). בין המקורות שם מובאים דברי המגיד למרן הבית יוסף (מגיד משרים, סוף פרשת תזריע): "אני אני המשנה המדברת מפיו... ופוק חזי, איך אוקרית ומאי עבדית לההוא גברא דאולף מסכת חגיגה...". מרוב המקורות הנזכרים שם, עולה כי הסיבה שמסכת חגיגה הופיעה בדמות אשה היתה בכדי לדאוג שיספידוהו ויקברוהו כיאות לכבודו. רק במקור אחד מסופר שבה בכדי להגן עליו על כך שלמד רק מסכת חגיגה ולא אחרת (ספר כונות האגדות, נקרא כפתר ופרח, לר' יעקב ב"ר יצחק לוצאטו, באזל שמא, מסכת חגיגה, דף פז, א). לעומת זאת, ר' צבי הירש קייסנובר בספרו קב הישר יודע לספר כי החסיד היה "דר בכפר קטן ולא היה לו שום ספר רק גמרא אחת של מסכת חגיגה...", כך שהעיסוק במסכת חגיגה בלבד לא היה באשמתו, אך המסכת הופיעה לפניו בדמות אשה, כדי להוליכו לגן עדן! (המפתיע בדבריו שכותב כי הופיעה כבר קודם פטירתו: "נתלבשה... בדמות אשה קודם מותו"). מכל מקום, בקטע שהבאתי כאן מקור נוסף לכך שהאשה הלכה לפניו לא רק בעולם הזה, אלא גם בעולם הבא: "וכיון שקברו אותו הלכה עמו לב"ד הצדק ולמדה עליו זכות". יש עוד לדון האם יש ייחודיות בזה דווקא למסכת חגיגה, או ש"כך היה מעשה". ומעניין לציין כאן את דברי ר' יוסף שאול נתנזון בשו"ת שואל ומשיב, חלק ב, לבוב תרכ"ה, תשובה קפב: "והנה בשנת תרט"ו למדתי מס' חגיגה על היא"צ [היארצייט] של אמי הצדקת וכתב לי אבי מורי הגאון נ"י שמזכר בספרים שיש ללמוד מסכת חגיגה על היא"צ...".

¹⁵ סינסינטי-היברו יוניון קולג' 312 (סימנו במכון לתצלומי כת"י עבריים: F 18263).

¹⁶ רצון הלוי, שירת ישראל בתימן, חלק ג' [בני ברק], תשס"ג, עמ' 187-189 (להלן: הלוי).

¹⁷ מאחר וגוף הנוסח המובא כאן הוא הנפוץ ברוב כתבי היד, לא ציינתי כאן את השינויים לעומת הנוסח שהדפיס הלוי. בין כתבי היד קיימים שינויים קלים, אך במסגרת זו לא אציין אותם.

כאמור לעיל, במילות השיר נרמזו ששה סדרי המשנה ושמות המסכתות. להלן הדגשתי את המילים בהן נרמזו שמות המסכתות, למרות שאינן מודגשות במקור, לנוחות הקוראים¹⁸:

לא ל ברך אני אנעים ברכות¹⁹ / ופי²⁰ יגיד שבח שוכן זבולה

יחיד עולם בלי ערך ודמיון / מכלה²¹ הוא ואין לו קץ ותכלה

אשר צוה לקדש כל שביעי / ונרימה למעשרות וחלה

והן בכלל רמ"ח מצות ותרי"ג / ומצות מעשר שני וערלה

ובכורים לציון נעלה במ / ונתודה ברב שמחה וגילה

סדרים חברו לנו חכמים / והקדימו זרעים תחילה

וסדר מועדים שבת וערוב / והפסח אשר בו הגאולה

חגיגה נעשה יום טוב ומועד / להקטין בו מלאכת הפעולה

וראש שנה וכפורים / לשבים על עון נסתר ונגלה

ימי סבה אסורים הם בתענית / אבל שמחה ביין ואכילה

ונכריז באדר על השקלים / ובו פורים ובו מקרא מגלה

עמוקים מחשבות אל רם ונשא / מהולל הוא ולו תאות תהלה

אשר התיר באשת אח לנשאה / כיבום נעלה סודו ונפלא

ובכתובה וקידושין קנויה / אזי תהיה²² בתולה או בעולה

וגיטין פוטרין אם לא אהבה / ואם בא בעקיפין או עלילה

ואם היא נחשדה בדבר עבירה כפוטא / יעשו לה מי קללה

ונשים יהיו נזירות נזירות / בעת יראו הכי עשתה נבלה

¹⁸ ואגב, הלוי בהקדמתו לשיר (שם) לא ציין כי יש בו רמזים לכל מסכתות המשנה.

¹⁹ רמז למסכת ברכות.

²⁰ בבתיים האחרים הרמזים לשמות המסכתות ברורים יותר. הבית השני רומז למסכתות סדר מועד, ואם כן הבית הראשון אמור לרמז לסדר זרעים. לכן הדגשתי את הרמזים שנראים לי במילים "פי" = פאה, "דמיון" = דמאי, "מכלה" = כלאים. ההמשך כבר ברור יותר.

²¹ בחלק מכתבי היד נכתב מבלה בב', אך בהקשר הזה נראה מתאים יותר מכלה בכ', ולו מפני הצורך ברמז למסכת כלאים (ראה הערה קודמת).

²² אצל הלוי: בשגם היא בתולה או בעולה.

דבר תורה להרחיק **מנזקים** / וחבלה ומדיני גזילה

והא לך משפטי **בבות שלושה** / ודע אם לך דעה צלולה

בראש **בבא מציעא** תמצאה / שם שנים או חזוין בטלית ושמלה

ושותפין **בבבא בתראה** / ודין יורש ודין חלק ונחלה

ו**פנהדרין** לכל דיני נפשות / לחנק או להרג או סקילה

ובה מיתנות מסורות הן לבית דין / ודין נשרף ומי נסקל ונתלה

ומכין הן לעובר על **שבעות** / וסוקלין **עובדי זרה** געולה

ובית דין אם בדין **חורו** ומעו / ובקשו על חטאייהם מחילה

ו**אבות** עם זקנים גם נביאים / והם אנשי כנסת הגדולה

ו**עדותם** בסוף סדר נזיקין / בסופה חתמו ענין הגאולה

יהא סדור לך כל **חזכחים** / וכל קרבן וכל **מנחה** כלולה

בחולין נזכרו דיני שהיטה / ואיזו היא שהיטה המעולה

ולפדות כל **בכור** אנו מצווין / ודין מעשר בהמה האלולה

ודין **מעריך** ומחרים כל נכסיו / ו**ממיר** הכשרה בפסולה

ו**כריתות** סכום שש עם שלושים / לבא על אם ואשת אב וכלה

ולא תתאו ותהנה בהקדש / לבל תבוא בזה לידי **מעילה**

ו**תמיד** תלמדה **קנים ומדות** / ותזכה לחזות יופי כלולה

במקדש נעשה סדר קדשים / ובגלות יהא שיח תפלה

היה טהור בכל סדר טהרות / **במקוה** ממטר גשם ממולא

לפרה גזרה תורה שריפה / והתקינה **לידים** נטילה

ולא תבוא לאהל מת ותטמא / ואם תקרב למולו תאהילה

והרחק **ממנוגעים** וגם **זבים** / והבדל בכל מיני בדילה

והנדה **ימי נקיות טמאה** / ולא תטהר לך קודם טבילה

וצא ולמד במסכת **טהרות** / שלש עשרה דברים בנבלה

בכלים נזכרו עשר טומאות / בראשונה וזו מזו למעלה

טבול **יום** יעשה הכשר למשקים / ומשקים לטומאות היא עלולה

וכל עוקצי תאנים ואגסים / וניץ חלב וירק עם רגילה

ה' עוז לעבדך²³ תן ושלום / והוציאו לאורה מאפלה

ותזכור לו זכות אבות שלושה / אשר היו לישראל סגולה

ואזכה לחזות בנים הגונים / ולא ארד ביגון אל שאולה

ובזה נשלמו ששה סדרים ומסכתות / סכום למ"ד כפולה²⁴

שמי רמוז בראש בכל בית לעדות / לזכרון טוב לעולמי עד וסלה

בכתב יד פרטי שהיה למראה עיני נוספה שורה אחת בסוף השיר, שאינה מופיעה בכתבי היד האחרים:

"ושלום רב יהא מני הקל ומשבט לוי / ובכנור ינגן בקהלה".

אם שורה זו יצאה מעטו של המחבר, הרי שנוסף לנו פרט ביוגרפי נוסף אודותיו - שהיה משבט לוי!

* * *

כעת נעבור לנושא מעניין העולה מן השיר והוא סדר המסכתות שבו. סדר זה שונה לחלוטין מן הסדר הרגיל המוכר לנו והנפוץ בדפוסים. להלן הוא מובא בהשוואה לסדר הרגיל (בסוגריים הוספתי את מילות השיר בהן נרמזו המסכתות):

סדר זרעים: ברכות, פאה (פי), דמאי (דמיון), כלאים (מכלה), שביעית (שביעי), תרומה (ונרימה), מעשרות, חלה, מעשר שני, ערלה, ביכורים.

הסדר הרגיל: מעשרות, מעשר שני, חלה.

סדר מועד: שבת, עירובין, פסחים, חגיגה, ביצה (יום טוב), מועד קטן (ומועד להקטין), ראש השנה, יומא (כפורים), סוכה, תענית, שקלים, מגילה.

²³ נוסח אחר בלשון רבים: "...ה' עוז לעמך תן ושלום ותוציאנו לאורה מאפלה ותזכור לנו זכות אבות... ונזכה לחזות בנים... ולא נרד ביגון אל שאולה...".

²⁴ למ"ד כפולה = 60. למעשה, אנו מונים ששים ושלוש מסכתות, אולם חז"ל דרשו בכמה מקומות את המספר ששים ("ששים המה מלכות - ששים מסכתות"). ראה על כך: אלפא ביתא תניתא דשמואל זעירא, מאת ר' שמואל אשכנזי, בעריכת הרב יעקב ישראל סטל, כרך ראשון, ירושלים תשע"א, עמ' 184-182.

הסדר הרגיל: שבת, עירובין, פסחים, שקלים, יומא, סוכה, ביצה, ראש השנה, תענית, מגילה, מועד קטן, חגיגה.

סדר נשים: יבמות (יבום), כתובות (כתובה), קידושין, גיטין, סוטה, נדרים (נודרות), נזיר (נזירות).

הסדר הרגיל: יבמות, כתובות, נדרים, נזיר, סוטה, גיטין, קידושין.

סדר נזיקין: בבא קמא (נזקים), בבא מציעא, בבא בתרא, סנהדרין, שבועות, עבודה זרה (עובדי זרה געולה), הוריות (הורו), אבות, עדיות (עדותם).

הסדר הרגיל: עדיות, עבודה זרה, אבות, הוריות.

סדר קדשים: זבחים, מנחות (מנחה), חולין, בכורות, ערכין (מעריך), תמורה (וממיר), כריתות, מעילה, תמיד, קנים, מדות.

הסדר הרגיל: מדות, קנים.

סדר טהרות: מקואות (במקוה), פרה (לפרה), ידים (לידים), אהלות (לאהל), נגעים (ממנוגעים), זבים, נדה, טהרות, כלים, טבול יום, מכשירין (הכשר), עוקצין (עוקצי).

הסדר הרגיל: כלים, אהלות, נגעים, פרה, טהרות, מקואות, נדה, מכשירין, זבים, טבול יום, ידים, עוקצין.

כפי שניתן לראות, השינויים המשמעותיים ביותר הם בסדרים: מועד, נשים וטהרות.

היה אפשר לפטור את העניין בכך שמחבר השיר פשוט לא הקפיד על סדר המסכתות, אלא שהסדר שבחר אינו סדר אקראי כל עיקר, אלא זהה (למעט שני שינויים קלים²⁵) לסדר המסכתות ב"תיקון ליל שבועות"!

הסדר המשונה של המסכתות ב'תיקון ליל שבועות' נראה בעיני רבים כחידה עלומה ומסתורית²⁶, אך בס"ד הצלחתי למצוא את מקורו, ואולם נקדים תחילה שתי הקדמות.

ראשית, נכתב מספר מילים על סדר המסכתות המקובל. סדר זה ידוע כבר מתקופת הגאונים²⁷ והרמב"ם בהקדמת פירושו למשנה מבאר בפירוט רב את סיבתו²⁸. עם זאת יש הטוענים כי סידור זה אינו מחייב²⁹, וכי למעשה מדובר בסידור מלאכותי ולא מהותי, הבנוי על פי גודלן של המסכתות, בסדר

²⁵ שינוי א' - בשיר: מעשרות, חלה, מעשר שני. וב'תיקון': מעשרות, מעשר שני, חלה. שינוי ב' - בשיר: עבודה זרה, הוריות, אבות, עדיות. וב'תיקון': עדיות, עבודה זרה, אבות, הוריות.

²⁶ הרב מרגליות (שם, עמ' כה, הערה ב) מתייחס לכך במשפט אחד: "ועיין בסדור המסכתות שבתקון ליל שבועות אשר לא עמדתי בסודו", ובאלפא ביתא תנייטא דשמואל זעירא, שם, פסק: "ונלאו כל חכמי לב למצוא טעם לשנויים בתקון ליל שבועות!".

²⁷ ראה באגרת רב שרירא גאון הידועה: "...סדר המסכתות, מה טעם עשו בזה הענין, מה טעם הקדימו כפורים (יומא) לשקלים וסוכה ליום טוב (ביצה) ושתיהן לראש השנה...". וראה עוד רשימת מסכתות המשנה ופרקיהן מתקופת הגאונים, שנכללה ב'הלכות קטועות', שפרסם ד"ר (אברהם) ארתור מרמורשטיין ב.M.G.W.J., כרך 68 [1923], עמ' 134. אך לעתים קיימים שינויים קלים, כגון הסדר בתלמוד ירושלמי, ולא אאריך כאן.

²⁸ ובעקבותיו הלך בעל התוספות יום טוב, ראה ב'פתיחה' לפירושו למסכת ברכות, ובראש כל מסכת.

²⁹ כבר באגרת רב שרירא גאון הנזכרת נכתב כך: "רבי כד תרצינהו למתניתין לא סדרינון למסכיתא חדא בתר חברתא, אלא חדא תנייא באפי נפשיה, מאן דניחא ליה לאקדומי מקדים לה, ומאן דניחא ליה לאחורי מאחר לה...". מאידך, בעל התוספות יום טוב (ב'פתיחה' למסכת ברכות) כותב שכונת רב שרירא גאון הייתה רק לאופן לימוד המסכתות, דהיינו שיכול ללמוד גם שלא על פי הסדר, אך ברור כי הסדר המקובל הוא הסדר הנכון והמחייב.

יורד של מספר הפרקים. דהיינו שהמסכת הראשונה היא הגדולה ביותר מבחינת סך פרקים והאחרונה היא הקטנה ביותר³⁰. כך או כך, זהו הסדר הידוע והמקובל, שאף נקבע בדפוסים.

כעת נעבור ל'תיקון ליל שבועות'. על קיומם של סדרי לימוד מיוחדים בליל שבועות ניתן לקרוא במקורות קדומים³¹, אך התגבשותו של 'תיקון ליל שבועות' בצורתו הנוכחית, והתפשטות המנהג החלה כנראה מתוך חוגי המקובלים בצפת. לא נדון כאן בנושא זה³², ונעמוד לענייננו רק על הופעת לימוד המשניות כחלק מסדר ה'תיקון'.

כידוע, עצם המנהג לימוד המשניות בליל חג השבועות שנוי במחלוקת בין המקובלים. היו מחכמי הסוד שכתבו במפורש להימנע מכך, ומפורסמים בעניין זה דברי החיד"א שכתב³³:

"כי אין נכון בליל שבועות ללמוד משניות בשום אופן, דמשנה בסוד שפחה דמטרוניתא והלילה הזו צריכין לתקן המטרוניתא, אלא יתעסק ברזי אורייתא, ואי לאו בר הכי הוא, ילמד מדרש ולא משנה, והלומד משנה בליל זה טועה מדרך השכל".

מאידך, היו אחרים שצדדו בעד לימוד משניות בליל שבועות³⁴, כדוגמת השל"ה בספרו³⁵ שכתב:

"...וסדר הלימוד של זו הלילה כבר נתפרסם ונודע לרבים על ידי הקונטרסין שנתפשטו... ומאחר שהוספתי גם כן נופך משלי בענין סדר לימוד זאת הלילה, על כן ארשום הכל ביחד... אחר כך מתחיל בסדר משניות של ששה סדרים, ומכל מסכתא ילמדו משנה ראשונה ומשנה אחרונה, וילמד כסדר, זרעים מועד...".

מנהג זה שמזכיר השל"ה, ללמוד את ראשי וסופי כל מסכתות הש"ס, כבר קדם לו ונזכר בספר **תקוני שבת**, שנדפס בקראקא שע"ג³⁶:

"ואח"כ מתחיל שיתא סדרי משנה... סימן זמ"ן נק"ט, ומכל מסכת ומסכת משנה א' מתחלתה ומשנה א' בסופה...".

המהדורה הראשונה של 'תיקון ליל שבועות' שעלתה על מזבח הדפוס³⁷, בשם **סדר קריאת ותיקון ליל שבועות**, ונציה ת"ח, כוללת פרקי משניות, אך לא מכל המסכתות (כפי המנהג הנזכר ב**תיקוני**

³⁰ למסקנה זו הגיעו חוקרים שונים, ראה לדוגמה: יעקב נחום אפשטיין, **מבוא לנוסח המשנה**, ירושלים תש"ח, חלק ב', עמ' 980-988. כך גם טוען הרב ראובן מרגליות בספרו **יסוד המשנה ועריכתה**, ירושלים תשט"ז, עמ' כד ואילך, ומבאר כי הסבריו של הרמב"ם ניתנו "לאחר מעשה" והם הסברים אפשריים ולא מוחלטים, ובלשונו: "ובכלל ימצא המעיין כי כל הטעמים והנמוקים שכתב הר"מ הם כדרושים נאותים לכל חפצי הדורש, ולו גם נסדרו המסכתות בסדר אחר יוכלו כמו כן להשלב בדרוש". ראה עוד בעניין זה (ועניינים נוספים הקשורים לנושא): **אלפא ביתא תניתא דשמואל זעירא**, שם, עמ' 184-187.

³¹ ראה במקורות שנזכרו בהערה 1, וכן במאמרו של מאיר בר אילן, שם. וראה במיוחד: משה חלימיש, **הקבלה בתפילה בהלכה ובמנהג**, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תש"ס, עמ' 595 ואילך.

³² וראה על כך במקורות שצוינו בהערה הקודמת.

³³ בספרו **לב דוד**, ליוורנו תקנ"ד, פרק לא.

³⁴ כידוע, בעדות ר' שלמה אלקבץ על הגילוי שזכה לו מרן הבית יוסף בליל שבועות, שנדפסה בראש ספר **מגיד משרים**, לובלין ת"ו-ת"ט, מוזכר סדר לימודם שכלל לימוד משנה. הגילוי התרחש לאחר שהתחילו ללמוד משניות, ובדמות המשנה שדיברה אליהם (והמשיכה להתגלות למרן הבית יוסף). נקודה זו כבר הובאה כסיוע למצדדים בלימוד המשנה בליל שבועות. סיוע נוסף בעד לימוד משניות מצאתי בדברי ספר **אור זרוע** הנ"ל (הערה 1) שכותב (שם, עמ' 234): "לכן לא היו חברי נותנים דמי לנפשם... והיו משתדלים בברכת חתנים, מתורה למקרא, וממקרא לכתובים, **מכתובים למשנה, וממשנה שואבים מים בששון** ממעייני הישועה".

³⁵ מסכת שבועות, נר מצוה, אות ד.

³⁶ 'תיקון ליל השבועות וליל הושענא רבא'. הקטע המצוטט הוא בעמוד האחרון של הספר.

³⁷ מדברי השל"ה הנ"ל עולה כי התפשטות ה'תיקון' החלה כבר בקונטרסים, כנראה בכתב-יד, עוד טרם ראה ה'תיקון' את אור הדפוס.

שבת ובשל"ה), אלא לקט משניות הקשור לענייני החג. רק במהדורת ה'תיקון' הבאה, שנדפסה בונציה ת"ט, בשם **שפ"ר התיקונים**, מופיעים תחילתן וסופן של כל מסכתות המשנה³⁹. כאן גם מופיע לראשונה סדר המסכתות הלא שגרת, ומאז ועד היום סדר זה מופיע בכל מהדורות ה'תיקון'.

כאמור לעיל, מקורו של סדר זה נחשב כתעלומה בעיני רבים. ובכל זאת, הסבר מתקופה מאוחרת על על כך מצאתי בספר 'מטעמים החדש', מאת ר' יצחק ליפין משעדליץ⁴⁰:

"טעם שהמחבר של התיקון שבועות שינה בסדר המסכתות מכפי שהוא מסודר במשניות, דהיינו במשניות מסודרים המסכתות מפסחים ואילך: שקלים, יומא, סוכה, ביצה, ראש השנה, תענית, מגילה מועד-קטן, חגיגה. ובתיקון ליל שבועות מסודרים, מפסחים ואילך: חגיגה, ביצה, מועד-קטן, ראש השנה, יומא, סוכה, תענית, שקלים, מגילה. ובסדר נשים מסודר במשניות: כתובות, נדרים, נזיר, סוטה, גיטין, קידושין. ובתיקון ליל שבועות מסודרים: כתובות, קידושין, גיטין, סוטה, נדרים, נזיר..."

לפי שרבינו הקדוש סידר המשניות כפי שהוא מסודר בתורה באיזה מסכתות, ובכולם יש טעם כמו שכתב הרמב"ם...⁴¹ עיי"ש בהקדמת הרמב"ם בסדר זרעים. אבל המסדר את ה'תיקון' ליל שבועות' סדר המסכתות על דרך ההוה והזמן והסדר ששייך זה אחר זה. לפיכך סידר אחר **פסחים** - **חגיגה**, כי כן היו מביאין פסח עם החגיגה, ואחריו **ביצה** - מדיני יו"ט בכלל, ואחריו **מועד-קטן** - מדיני חוה"מ, ואחריו **ראש השנה יומא סוכה**, כמו שהם בזמן זה אחר זה, ואחריו **תענית** וכו' שמתחיל תיכף אחר סוכה זמן רביע[ה] ראשונה, ואחריו **שקלים** שהוא בא' באדר, ואחריו **מגילה** שהוא בי"ד אדר. וכן בסדר נשים, סידר אחר **כתובות** - **קידושין**, שכן הם זה אחר זה, ואחריו **גיטין**, כי כן כתוב בתורה כי יקח איש אשה וגו' והיה אם לא תמצא חן וגו' וכתב לה ספר כריתות, ואחריו **סוטה**, אם זנתה תחת בעלה קודם שנתגרשה אסורה לבעלה... ואחריו **נדרים נזיר**, כי כן כתוב לנדור נדר נזיר להזיר, והרואה סוטה בקלקולה יזיר את עצמו מן היין. ובסדר טהרות פתח ב**מקוואות** שמירי בעיני טהרות, שעיקר הטהרה תלוי במקוה, ועל דבר הסדר שנקרא טהרות (הגם שיש ג"כ מסכת טהרות אך שם הוא מלשון סגי נהור, כי מירי שם מעיני טומאות קלות), ואחריו **פרה** - לפי שהיו מטמאין את הכהן השורף את הפרה ומטבילין אותו, כן מי חטאת מטהרין את הטמא-מת כמו מי המקוה לשאר טמאים, ואחריו **ידיים**, לפי שמצינו גם בידים לשון טבילה, וידיו לא שטף במים, ועוד לפי שאין להם עיקר מן התורה וחביב עליו ולפיכך תניא ברישא, ואחריו **אהלות**, שהם טומאות חמורות, טומאת אהל, ואחריו **נגעים**, שמטמא ג"כ בבאיא כטומאת אהל, ואחריו **זבים**, שמטמא טומאה חמורה וטעון קרבן, ואחריו **נדה**, שמטמא ג"כ טומאה חמורה ואין טעון קרבן, ואחריו **טהרות**, והוא טומאות קלות של הערב שמש. ואח"כ **כלים**, ואחריו **טבול-יום**, שהוא טהור במקצת וקלושה טומאתו, ואחריו טומאת אוכלים ומכשירין.

גם אחר דבריו נותרו השאלות: מה מקורו של סדר זה? האם הוא פרי יוזמתו של עורך 'תיקון' ליל שבועות' או ששאב אותו ממקור שקדם לו? ומדוע סידר ר' סעדיה אלד'מרמרי את שירו דווקא על פי סדר זה?

³⁸ ולא 'ותיקין' כפי שהיו שקראו.

³⁹ רבי משה זכות סייע בעריכת מהדורה זו, כפי שכותב בהקדמה "המחוקק" וינטוריו בכ"ר דוד: "...החכם הכולל כמוהר"ר משה זכות... עזרני ואזרני כח, וצבי והוסיף מדיליה פיוטים ופזמונים מיוסדים בדרך נגלה ונסתר, מבלי שלוח יד בסדר הקריאה המסודר מספר עץ החיים...". נראה כי רמ"ז הוסיף רק פיוטים למהדורה זו.

⁴⁰ **ספר מטעמים החדש**, ווארשא תרס"ד, עמ' 49-50. ומשם גם באוצר כל מנהגי ישרון, מאת ר' אברהם אליעזר הירשוביץ, מהדורה רביעית עם הוספות, [לבוב תר"ץ], עמ' 344.

⁴¹ כאן מאריך בהבאת טעמי הרמב"ם על סדר המסכתות.

הקדמה לסדר נשים

ק"ב

אמר יצחק בן קדוש וחסיד דין שלמה גבאי ז"ל בן המאוס דין חיים
 גבאי ז"ל. ראיתי מדפיסי המשנה סדרו סדרי המסכתות כל
 אחד בפני מת שנודמן בידו להדפיס ולא חשו לתת טעם לסדרם ואני נתתי
 טעם טוב בעיני אלהים ואדם בסוף סדר מועד. גם בסדר טהורות
 נתתי טעם נכון בעיני כמו שתראה בחלק שני. גם בזה הסדר אתן טעם
 לשבח בפיהם המסך והחשת לשלוח. ולפי שתחלת המצות לכל באי עולם
 היא מצות פירות ורביה ולנו עדת ישראל על ידי קידושין וכתובה ונישואין
 מאלוהין כי מן השמים חקנו לו זאת האשה ואלו הנשואין כלולין מב' מצות
 א' מצות פרו ורבו וחב' מצות להקים לאחיו שם בישראל. ואחריו בתוכות
 שגם היא נעשית מאלוה בזה חיבוס שאינה צריכה עשייה מחדש שבתוכה
 זאת חיבמה על נכסי בעלה חא'. ואחריו דיני הקדושין שחם נשואין
 שעושה אדם מעצמו ורצונו ואין בהם אלא מצורת א'. ואחר שחיא אשתו
 בכתובה וקידושין אם לא תמצא חן בעיניו ושלחנה בגט. ואם חשש
 לדבר ערוח וסקנה מי סוטה. ולפי שחנשים הרואות ענייני הסוטה
 ונזולה ידרו נדרים. ויגזרו נזיר מן היין המסבב להן זה הנזיר שבן
 סמך חכתוב פרשת נזיר לפרשת סוטה ואין נזירות אלא אם כן יש
 נדר בתחילת שנאמר איש או אשה כי יפליא לנדר נדר
 נזיר שאלו חן הנדרים והנזירות האמיתיים שמצות
 לנדר בחן. וזהו סדר. יבמות.
 כתובות. קידושין. גיטין.
 סוטה. נדרים. נזיר.
 הכל ז'.

הקדמה לסדר טהרות

אמר

יצחק בן חקדוש וחסיד דון שלמה גבאי וצל
כמה פעמים נדפסו רמשינות ובכל פעם
שנדפסו נפל הפרש בדפוסים בסדור מסכתות של סדר טהרות שכל א'
חקדים ואיחר מה שנראה בעיניו לחקדים ולאחר ובודאי לא נפל חילוק
זה הסדר במקרה שאלו היה במקרה היה נופל גם כן בסדרים האחרים
ובראותי שלא נפל החילוק והחפרש כי אם בזה הסדר ידעתי שכל א'
מהדפוסים יש לו כוונה לא נודע טעמה * ואני חצער רמשינות
בזאת הפעם אשנה גב סידור כל מסכתות זה הסדר ואתן טעם לסבירות
ואמר שזה הסדר יחולק לב' חלקים הטהרה והטמא והטהרה היא מצות
עשה אבל הטמא מאלו באח והאזהרה להמנע ממנה בן נקדים
הדברים המצויים והם דיני הטהרה ואח' דיני הדברים הבאים מאלו
במקרה או בטבע ולפי שהחלת הטהרה היא הטבילת במקוה נתחיל בזה
הסדר ממסכת מקוואות ור' חשלים הטהרה צריך הוא ש' ושושביע
באפר הפר' ונסמוך לחן ידים שהשלש מסכתות אלו כוללים כל דיני
הטהרה מטמא קלה וחמורה בין סוף בין מ' * אחר זה נבאר הדברים
הגורמים הטמא שבעבור נצטרך לטהרה וראש כולן אבי אבות
הטמא חמת וכל חלקיו ומוצאיו ומובאיו וכל זה מפורש במסכת אהלות
ושני לו המצורע וכל בלי תשמישו עד קורות וקורות ביתו שכולן שוים
למה כנג' ע' ולמטה מעט הובין וחנ' שכלן אבות וטמא שבע *
למטה מכל אלו טמא נכלה ושרץ שהיא קלה מכל הקדומים אליה
שאינה טמא שבעת כי אם טמא ערב ומיני זאת הטמא מיוחדים
למסכת טהרות : אחר זה נבאר מיני טמא אחרת שאינה יוצאת
מגוף נושא כמו כל הקדומים אבל תקובר מוולתה ובפי טומאת
הטמאים תהיה גם כן טמא הכלים המקבלים הטמא אם טומאת
שבעת או טמא ערב * ומסכת טביל יום לא נפל על נושא שם
טמא כי אם בקצת דברים כמו חתוכות והקדש אבל לענין חולק ומעשר
טהור 2 19 יט ב

טהור גמור וקרא * וקל קל מכלן מבשרין שאין בנושאות טמא
כלל אבל יקרב דבר טהור בדבר טהור והקריבה והיא חבין ור' זוטין
הדברים הטהורים לקבל טמא שהפירות או הזרעים הם טהורין לגמרי
והמשקין גב טהורין לגמרי ונפילת המשקין הטהורין על תפירות הטהורין
היא הוטת לפי שיקבלו טמא אם יגע בהן שרץ מה שלא חיר
קודם ינחנו המשקין על תפירות או הזרעים ואחר ור'
עוקצי תפירות חרומין לאבות * וזה סדר
מסכתות של סדר טהרות * מקוואות *
ובין נדה טהרות בלים *
טביל יום מבשרין *
עוקצים *

ר' יום טוב ליפמן העליר בעל **תוספות**⁴⁶ **יום טוב** בהקדמתו לפירושו על מסכת ברכות, מתייחס לסדרו המקורי של בעל **כף נחת** וחולק עליו במילים אלו:

"ובעל כף נחת עשה להם סדר במטעמים אשר הטעים במקצתו, אבל גם בזה לא כוון להלכה, ואזכור מהם. שבין ראש השנה לתענית סידר יומא וסוכה, ובהדיא אמרו בגמרא דריש תענית: תנא מראש השנה סליק. מסכת ביצה סידר אחר חגיגה, והתוספות בפרק שני דחגיגה דף כ"ז הוכיחו דביצה מתניא קודם חגיגה. מסכת סוטה סידר אחר קדושין, ובגמרא דריש סוטה: תנא ממסכת נזיר קא סליק..."⁴⁷.

סדר זרעים - תצריב נחושת במהדורת משנה עם תרגום לטיני - אמשטרדם, 1698-1703

⁴⁶ השם הנכון הוא: **תוספת יום טוב**. כך נדפס במהדורה הראשונה של הפירוש, פראג שע"ה-שע"ז, אך ברוב ההוצאות נכתב עם וי"ו, וכך נתפרסם.

⁴⁷ נציין כי רבי יצחק גבאי שינה גם את סדר ה'סדרים', והם מופיעים במהדורתו כך: זרעים, מועד, נשים, קדשים, טהרות, נזיקין. גם על כך מעיר **התוספות יום טוב** (שם) בחריפות: "שתא סדרי משנה נקטינן בסידור... אמר ר"ל... והיה אמונת עתך... והנה אחרי שחכמים הגידו סדרן **תמיהני איך מלאו לבו של בעל כף נחת להפוך הסדר**, ונזיקין שהוא רביעי לדבריהם ז"ל לאחרונה יסע לדילוגו ונעשה החמישי - רביעי, והששי - חמישי". ומעניין לציין כי במהדורה השניה של משניות "כף נחת", שנדפסה בונציה שע"ד (1614), לאחר פטירתו של רבי יצחק גבאי (הנזכר במהדורה זו בברכת המתים), ואשר הובאה לדפוס בהגהתו של רבי יהודה אריה ממודינה, הוחזר הסדר לצורתו הרגילה (נזיקין, קדשים וטהרות), אם כי סדר המסכתות נשאר על מתכונתו. (הוספה נוספת במהדורת שע"ד היא מסכת אבות, שבעל **כף נחת** לא הביאה ולא פירשה, ורבי יהודה אריה ממודינה הוסיפה עם פירוש רש"י, כפי שכתב בהקדמתו למהדורה זו).

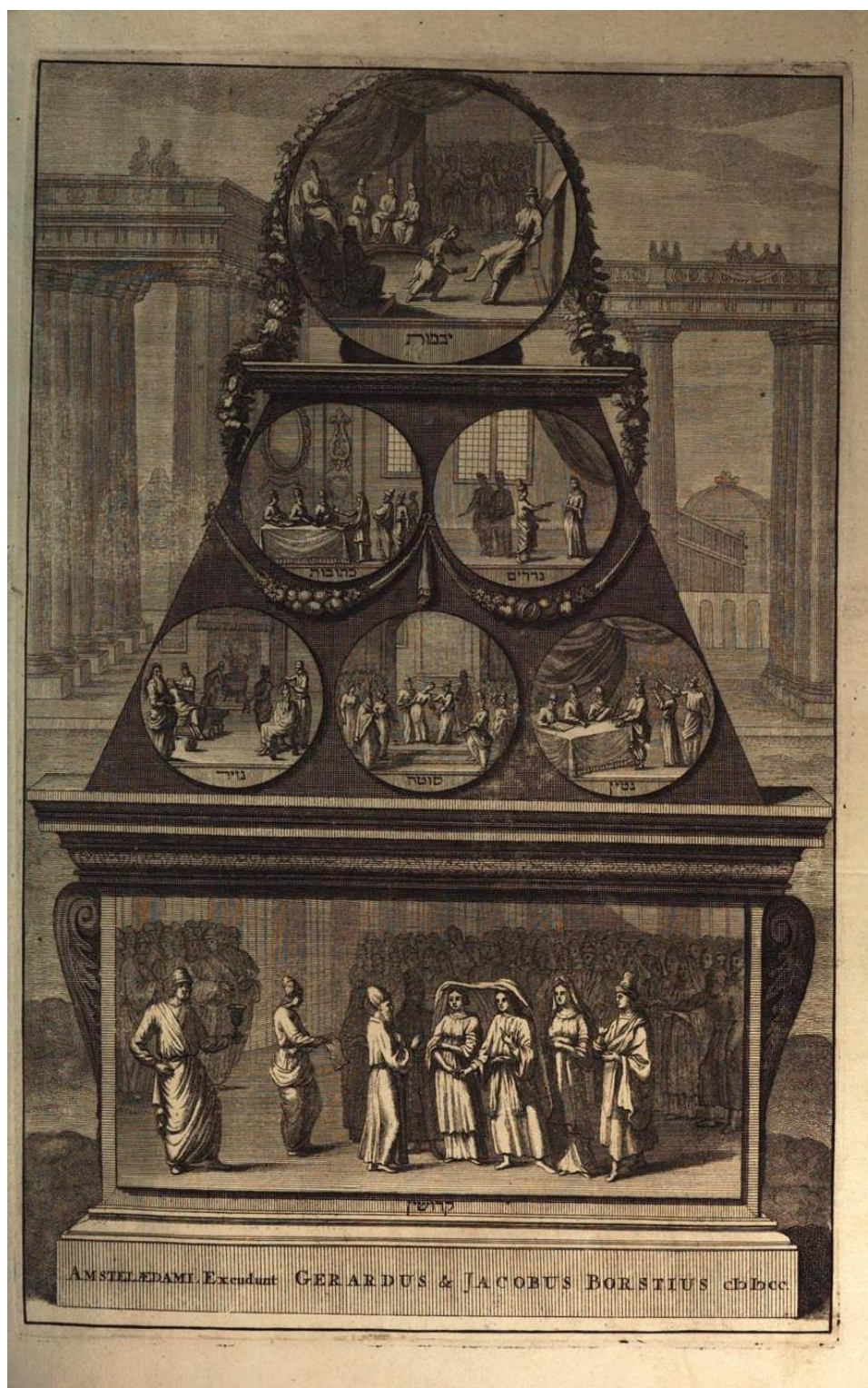
לעיל ראינו כי כותרות שירו של ר' סעדיה מבטיחות כי הקורא בשיר זה "כאלו קיים כל הס' מסכתות", או "כאילו עסק בשיתא סדרי משנה", או "כאלו קרא כל המשנה".

דברים אלו מזכירים את דברי השל"ה⁴⁸:

"וראיתי וקבלתי, אף מי שהוא עם הארץ גמור ומצטער מאוד על מיעוט הבנתו ואינו מבין שום דבר וקורא בכל לבו שמות של תורה נביאים וכתובים ותורה שבעל פה, כגון המזכיר שמות ה' חומשי תורה, בראשית, שמות, תורת כהנים, חומש הפקודים, חומש משנה תורה. ואחר כך מזכיר שמות של כל פרשה ופרשה מהחומש, בראשית, נח, לך לך וכו'. ואח"כ שמות נביאים ראשונים ואחרונים וכתובים, כגון יהושע, שופטים, שמואל, מלכים... וכן כולם. ואח"כ שמות שיתא סדרי משנה, זרעים, מועד, נשים, נזיקין, טהרות, קדשים, ושמות כל המסכתות ופרקיהן... ואח"כ שמות מדרשי רז"ל, כגון רבות, תנחומא, ספרא, ספרי, מכילתא, תורת כהנים, מדרש תהלים, מדרש משלי, אבכיר, ילקוט, ועוד הרבה כיוצא בהם, וכן מדרשים המדברים מסודות אלהיות, זוהר ותקוני זוהר, ובהיר, ופרקי המרכבה, ופליאי, וקנה, וכיוצא בהן. והוא קורא אלו השמות ונפשו חשקה בהן ובוכה על שאינו מבינם, אז הוא מרוצה להשם יתברך, ויזכה לזה לעתיד לבוא. ובתנאי שיסייע בכל כחו לעזור לאותן המבינים בהם. על כן יעשה כל אחד לוח שירשום כל השמות ויקרא אותם ויהיו שגורים בפיו, כי אף מי שאינו עם הארץ, מכל מקום ראיתי בני עלייה והנה מועטים הזוכים ללמוד כולם, וקריאת השמות תועיל להיות נחשב כאילו עיין ולמד כולם, ובתנאי כשעושה כל המוטל עליו ובכל יכלתו, וישמע חכם ויוסף לקח".

כפי הנראה, מרעיון דומה שואבת את כוחה גם סגולת לימוד תחילת וסופי המשניות בליל שבועות, שבכך נחשב לאדם כאילו למד את כל ששה סדרי המשנה, "בתנאי כשעושה כל המוטל עליו ובכל יכלתו".

⁴⁸ שני לוחות הברית, הגהה לבית אחרון. וכבר עסקתי בעבר בנוטריקון בשימוש שעשה ר' שבתי באס בדברי השל"ה אלה, בספרו שפתי ישינים, אמשטרדם ת"ם.

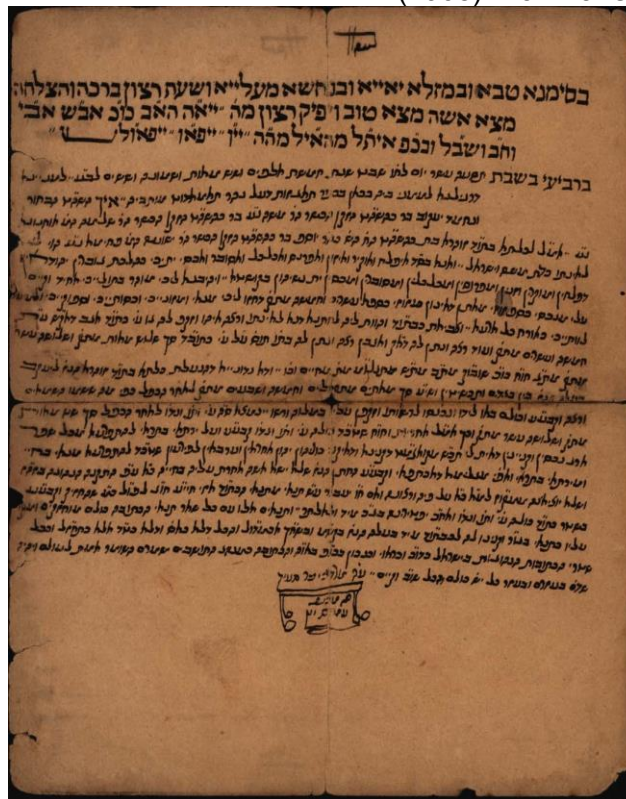

סדר נשים - תצריב נחושת במהדורת משנה עם תרגום לטיני - אמשטרדם, 1698-1703

"נוטריקונים" ממגילת רות

בפתובה שהגיעה ל"קדם- בית מכירות' מצאתי אוסף לא שגרתי של ראשי תיבות. מקורה בכפר תאגזות (במרוקו?), והיא נכתבה לנישואי החתן יעקב אוחנונא עם הכלה זוהרא בת יוסף פחימא, ביום י"ט שבט תרס"ח (1908):

לאחר הפתיחה האופיינית (בסימנא טבא... מצא אשה מצא טוב...), מופיעים האותיות הבאות:

י"א"ה הא"ב כו"כ אב"ש אב"י וח"ב ושב"ל ובכ"פ אית"ל מהא"ל מה"ה י"ו ייפא"ו ייפאול"ש

מהם המשפטים המסתתרים ב"נוטריקונים" אלו?

ובכן, לא אלאה אתכם ואציג מיד את הפתרון:

החלק הראשון: י"א"ה הא"ב כו"כ אב"ש אב"י וח"ב ושב"ל ובכ"פ אית"ל מהא"ל מה"ה

הוא ראשי תיבות פסוקים מפרק ד' במגילת רות:

יתן י את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל, ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם, ויהי ביתך כבית פרץ אשר ילדה תמר ליהודה מן הזרע אשר יתן י לך מן הנערה הזאת.

והחלק השני: י"ו ייפא"ו ייפאול"ש

ראשי התיבות של ברכת כהנים:

יברך י וישמרך, יאר י פניו אליך ויחנך, ישא י פניו אליך וישם לך שלום.

מסע ביבליוגרפי - מאת אלי שטרן. חלק מהמידע והתמונות באדיבות "קדם" - בית מכירות פומביות בע"מ. © כל הזכויות שמורות ואין להעתיק בשום אופן ללא רשות מפורשת. תגובות, רעיונות והערות מתקבלות בשמחה, וכמובן מצטרפים חדשים לרשימת התפוצה. elishteren@gmail.com

נוטריקון